
DEVLET ve CEMİYET*

Ahmed ŞUAYB

*Yayıma Haz.: Adem EFE***

Vaktiyle cemiyet ve kavânînini tedkîk ancak birkaç mütefekkiire münhasır iken zamanımızda hemen herkes için tetebbu'ı zarurî bir ilim olmuştur. Cemiyet ile şahıs arasında teâvün ve merbûtiyet o derece sıktır ki tatbîkâtta biri olmaksızın diğeri hakikaten mevcûd olamaz. Hatta ilm-i cemiyet ile ilm-i beşer her gün yek-diğeriinden tefriki gayr-ı kâbil bir şekle giriyor, kâffe-i mesâil-i felsefe ve ahlâkiyye mesâil-i ictimâiyyeden addediliyor. Bir şahsın melekât ve isti'dadâdı esasen ırk u nev'inden kendisine mirastır ki bu cemiyetden başka bir şey değildir. Şerâit-i cemiyet ise hayat-ı ma'neviye ve maddiyyenin kavânîn-i umûmiyyesine tâbidir. İlm-i hayat ve ilm-i cemiyetin hudûd-ı temas ve takarrubu pek ziyâdedir. Hatta denebilir ki bütün kâinât hal-i teşekkülde bulunan vâsi' bir

* Bu çeviriyazı, Ahmed Şuayb'ın, "Devlet ve Cemiyet", *Ulum-ı İktisâdiyye ve İctimâiyye Mecmûası*, Numara 1, C. 1, 15 Kanunuevvel 1324 (28 Aralık 1908), s. 54-71 unvanıyla yayımlanan yazısından yapılmıştır. *Ulûm* dergisi ve Ahmed Şuayb hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Adem EFE, "Türkiye'nin İlk Sosyoloji Dergisi: Ulûm-ı İktisâdiyye ve İctimâiyye Mecmûası: 'Mukaddime ve Programı', *Muhafazakâr Düşünce*, Yıl: 6, Sayı 24, Nisan-Mayıs-Haziran 2010, s. 205-224.

** Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı. e-posta: ademefe45@yahoo.com.

cemiyetdir, hatta gayr-ı mer'î cüz-i fertler bile şu halde ilm-i cemiyet bütün ulûm-ı sâirenin ser-efrâzı ve hülâsa-ı yekûnidir.

Bu ilimde sâhib-i ihtisas olanlara göre akvâmın müessesât-ı siyâsiyye ve ictimâiyyesi arasında pek büyük farklar mevcuttur. Müessesât bir milletin hâlet-i ruhiyye ve medeniyyesinin tercümânı olup kıymet ve ehemmiyetleri tamamen nisbîdir. Cemiyet-i beşeriyenin tarih-i tekâmülünde müessesât-ı siyasiyye illet olmakdan ziyâde gâyedir. Bir kavmin tarz-ı idare-i siyasiyyesi yalnız şerâit-i mevcudiyet-i hâzırasını değil onun vaktiyle geçirdiği safahât-ı hükûmeti irâe eder. Nazariyât noktasından en iyi görünen müessesâtı biz keyfimize göre intihâb edemeyiz. Tarih isbât ediyor ki en büyük vâzı'-ı kanunların pâydâr bir eser vücûda getirebilmeleri kavmin ihtiyâcâtını keşf ü ta'yîn edebilmeleri sâyesindedir. Solon'un parlak ve pek doğru bir sözü var, diyor ki: "Ben Atinalılara kuvve-i muhayyilenin bulabileceği pek mükemmel kanunları değil, belki onların isti'dâd ve ihtiyâcına en ziyâde tevâfuk edecek kanunları tertîb etdim." Tarih-i medeniyet-i âlem, müessesâtın ihtiyâcât-ı akvâmın ifadesi olduğunu suhûtle isbâta muktedirdir. Aynı safahât-ı tekâmüle vâsıl olan akvâmda aynı müessesâtı buluyoruz. Tarihte müessesâtını şiddetle tebdîle muvaffak olduğu görülen bir millet yoktur. Vâkıa bazen fütûhât ve ihtilâfât neticesi olarak yalnız isim tebeddül eder. Bugün Fransa'ya tâbi' Korsika adasında mutasarrıf, hükkâm, kanun jandarmaya rağmen haydudluk hükümleridir. Sunûf-ı ictimâiyyesi bütün kurûn-ı vustâ tensikâtını muhâfaza ediyor. İngiltere'nin demir pençesi İrlanda'yı hiç değiştirememiştir. Müessesât üzerinde milletin hilkat-ı zatiye ve cibilliyet-i fitriyesi hâkimdir. Müessesâtın tebeddül-i hakîkîsi milletin terbiye-i dimağiyyesinin değişmesine vâ-bestedir.

Hiçbir vâzı'-ı kanun kafasından çıkan kanunları akvâma kabul ettirmek iktidarına mâlik olmamıştır. En müdhiş ihtilâlât, en kuvvetli fatihler bunu ancak bir müddet-i muvakkite için icrâ eylemişlerdir. Bir kavim ihtiyâcâtına tevâfuk etmeyen müessesâta tâbi' olmaya ancak bir müddet için mecbur edilebilir. Nitekim bir hayvana da beş on dakika tabiatına muhâlif bir vaz'iyet aldırılabilir. Lâkin tazyik biter bitmez tekrar avdet eder. Esâmî-i cedîde altında müessesât-ı kadîme görünür ve bu suretle netice tebdîl-i kelimât ve esâmîden ibaret kalır, başka bir şey yapılmamış olur. Demek oluyor ki müessesât, milletin ihtiyâcât ve hissiyâtının bir tercümânı olduğundan ancak bu ihtiyâcât ve hissiyâtın tebeddülüyle değişebilir. Bu tebeddülât ise pek batî bir terâkim-i irsî neticesidir. Bütün

mevcûdâtın tekâmülünü idare eden kavânın müessesât-ı ictimâiyeyi de idare eder. Tebeddülât hiçbirinde âni olmayub her nesil tarafından toplanan gayr-ı mahsûs ta'dilâtın neticesidir. Biz tebeddülâtı ancak bir kanunla te'yîd edildiği vakit görüyor ve bu tebeddülü kanuna atfediyoruz. Halbuki o bir sa'y-i medîdin neticesidir. Hakîkî vâzı'-ı kanunların vazifesi efkâr-ı umûmiyye cânibinden nîm-tesbit edilen âdâtı kat'iyyen tesbit, bî-fâide ve muzır olanlarını da def-i ber- taraf etmekten ibarettir. Bazen bir kavmin kanunlarını okumak tarihin mütâlaadan daha ziyâde fâide-bahş olur: Bu kanunların gördüğü ihtiyâcât, emr ü nehy ettiği husûsât sâyesinde bunları tevlîd eden hâl-i ictimâiye dâir doğru bir fikir peydâ ederiz. Eşhâs, akvâm, müessesât ve itikâdâtın tekâmülü dâimâ tarihîdir. Bir millet tarihinde oldukça müterakki bir medeniyet ile görüldüğü vakit diyebiliriz ki bu medeniyet uzun bir mazinin semeresidir. Belki bu mazi bizce meçhuldür. Fakat dâimâ mevcuttur. Bir lisan ve edebiyat def'aten vücûda getirilemez, bunların mevcûdiyeti uzun bir maziye delâlet eder. Mesela bugün Avrupa medeniyeti a'sâr-ı medîdenin mahsûl-i tekâmülüdür. Bir silsile-i merâhil-i inkılâbdan geçerek buna nâil olmuşlardır. Bir milletin bu derecâtı sür'atle geçmesini arzu etmek bir hülyadır.

Bugün menşe-i düvel hakkında Josef Dumester ve Bonald'ın ekânim-i mezhebiye üzerine müesses mütâlaâtı münâkaşaya bile değmez, esâsât-ı ilmiyye müstenit değildir. Nitekim başta J. J. Rousseau olduğu halde demokratik nazariyât da böyledir. Demokratik fikir on altıncı asrın evâhîrine doğru derece-i kusvâ-i kemâle çıkmıştı. Üçüncü Henry'nin katlini müteakip Protestanlar demokratik nazariyelerini terke başladılar. On yedinci asırda ise T. Hobbes ve Gorbios bu nazariyâtın müdâfii idiler. Neticede biri hükümdarın istibdâdına diğeri de milletin istibdâdına geliyor. Bil'ahire Rousseau Mukâvele-i İctimâiyye eserinde bütün bu nazariyâtı hulâsa etti. Rousseau'ya nazaran insanlar istihsâl-i emniyete mukâbil istiklâl-i tabiîlerinden vaz geçip bâ-mukâvele bir cemiyet akdetmişlerdir. Bu mukâveleden bir vücûd-ı ahlâkî ve müşterek doğmuştur. İnsanların fezâyih-i cemiyetten mütevellit olup tabiat-ı beşeriye haddizatında iyidir. İnsanlar fıtratları itibariyle muhib-i adâlet, hayır-hâh ve intizam-perverdirler. Bütün fenalıklar hep cemiyetle geliyor. Aksi takdirde insanlar pek bahtiyâr ve fazilet-perest olacaklardır. Hürriyet, müsavât, hâkimiyet-i millet mukâvele-i ictimâiyenin mevâdd-ı ibtidâiyesi olup "hukûk-ı beşer" beyannâmesine de hemen aynen geçmiştir.

Rousseau'nun zamanında insanlar tab'an iyi akıllı olup ma'kûlât daire-sinde hareket ederler zannediliyordu. Ve bütün udeba, hukemâ bu yolda idare-i lisan ediyorlardı. O vakitler buna ricâl-i devlet de inanmışdı. Meşhur Turgot krala bir terbiye lâyihası takdim ile on sene içinde Fransızların tanınmaz bir hale geleceğini söylüyor Veneger ise insanların fezâil-i ahlâkiyesine i'timâd lüzumunu iddia ediyordu. Bu nazariyeyi Almanya'da Kant, Fichte biraz müdafaa etmişlerse Hegel, Strauss, Stuart Mill, Spencer, A. Comte, Tain, Renan gibi eâzim-ı hukemâ tenkît hatta sosyalistler bile bir muğalata-ı mantikiye addediyorlar. Zimmermann mukâvele nazariye ve usûlünü bir hülya gibi telakki etmektedir. Bugün hâkimiyet-i millet nazariyesi henüz bir faraziyeden ibaret olup bir şey ifade etmez. Yalnız bu bir bedâ-i hayalidir ki oraya doğru gitmelidir. Cemiyeti mukâvele ile izaha teşebbüs etmek içinden çıkılmaz bir daireye düşmektir. Mukâvele fikri insan cemiyet halinde yaşadığı zaman gelmiştir. Hatta vücûd-i ictimâinin bütün a'zaları beyninde bir mukâvele-i zımnîye ola bile yine bir merâm-ı müşterek ve umûmî doğmaz.

Diğer taraftan insanlarda akıl ve hikmet fitrî bir mevhibe olmayıp belki kemâl-i müşekkelâtla elde edilmiş bir terkîb-i zaîfidir. İnsan nâ-pâyidâr bir hâl-i muvâzenet içindedir. Fizyoloji ve psikoloji ilimleri böyle diyor: İnsanlar tab'an marîz olduğu kadar delidir. A'zâmızın, efkârımızın sıhhat u selâmeti pek büyük bir muvaffakiyyet, pek parlak bir tesadüfdür. Bir ameliye-i dimağîyye haddizatında karışık bir şeydir. Muhâkemât-ı mantikiyye ve efkâr-ı âliyye fie-i münevvereye mahsustur. İnsanların hâkimi bünye, ihtiyâcât, tabiat-ı hayvaniyye, kuvve-i muhayyile, efkâr-ı bâtila, ihtiras, menfaati zâtiyye...gibi şeylerdir. İnsanları tab'an âlicenâb, halîm, menfaat-i zâtiyyesini menfaat-i ictimâiyyeye fedaya hazır zannedersek fena halde aldanırız. Bize ecdâdımızdan mevrûs olan tabiat-ı vahşiyâne ve zâlimâne el-yevm ber-devamdır! İnsanın şekli-i dimağîsi onu daha ilk günlerde hayalperest bir mahlûk yapmıştır. İfrat-ı heyecânât, şübühât, hassâsiyet, sâfiyet...evsâf-ı mümeyyizesindedir. Binâen-aleyh (Rousseau'nun) tabiat-ı beşeriyye hakkındaki mütâlaâtı bir hayalden ibaretdir.

Devletlerin teşekkül-i tabiiyesi mes'elesinde bir kerre en ziyâde hâiz-i ehemmiyet olan te'sir-i ekâlimdir. Muhîte göre müessesât-ı siyasiye ve ictimâiyye tebeddül eder. Mesela meraî mahallerde yaşayan akvâm bî'zarure hâl-i bidâyette imrâr-ı hayat ederler. Onlarda hükûmet-i merkeziyenin za'fına karşı kuvvetli bir nüfûz-ı pederâne vardır, kalplerinde istilâ-yı cihân arzusu uyanır. Bil'akis ormanlık arâzide sayd u şıkar

ile taayyuş eden akvâmda ise pek haşîn bir hükûmet-i müstebide-i merkeziye ve pek zaîf bir nüfuz-ı pederâne vardır. Hiçbir an'anât tanımadıkları gibi âlemi istilâ için de hiçbir emelleri yokdur.

En kadîm hükûmâtın menş'eleri tetkîk edilirse bunun düşmanlara karşı müdâfaa için insanların akd-i şirket etmeleri zarûretinden tevellüt ettiği görülür. İlk zamanlarda zavallı beşer için her şey korku, her şey tehlike, her şey muhâtaradan ibarettir. Ve hatta ecdâdımızın hatırlarına gelen ilk fikr-i sibân ve hemcinslerinin hücumları karşısında yek-diğeriyle birleşmek oldu.

Her şirkette o şirketi tevlîd eden zarûrete muvâfık tensikât mevcuttur. Bu zarûret ise cemîât-ı ibtidâiyede iki nevdir: Dâhilen ve hâricen a'zâ-yı şirketi müdâfaa etmek. İşte bu zarûreti muzâafadan nâşi bir hükûmet lâzımdır ki sürünün kuvvasını tensik ve tertîb ederek hâl-i tedâfiye soksun. Lakin bu zarûrî olan hükûmet Rousseau'nun yazdığı gibi sürünün a'zâları bir ormanın içinde toplanub mukâvele-i ictimâiye maddelerini bi'l-müzakere içlerinden birisini reis intihâb etmek sûretiyle değildir. Çetenin en akıllı, en kuvvetli, en mâhiri reis olmuştur. Her sürüde bir hükûmet vücûda getirmeğe bâis olan zarûrât onun tensikâtat ve salâhiyet-i mülkiye ve askeriyesini tayîn etmiştir. İnsanlar fıtraten yek-diğerine husûmete, fenalığa meyyâldir. Küçük bir ihtilâf-ı menfaat onları derhal birbirine düşman eder. Tecrübe insanlara dâhil-i cemiyetde katl ve sirkatin fena olduğunu öğretti. Bütün a'zâsının selâmet u saâdeti bu gibi fenalıkların men'inde idi. İşte bütün kanunların esası. Esna-yı sayd veya muhârebede sürü en mâhir, en ziyâde i'tidâl demin muhâfaza eden zâtın taht-ı riyâsetine girmekteki menfaatini bi't-tecrübe anladı. Nitekim kuşlar bile tebdîl-i iklim etdikleri zaman sürüde gözleri en nâfiz, en kuvvetli olan ferdi reis yaparak onu önde bırakıp kendileri arkasından giderler. İşte devletin ilk taslağı! Patagonyalılarda, Yeni Zelandalılarda, Avustralyalılarda el-veym bunun numûnelerine tesâdüf olunur. Tasmanyalılar ise muvakkat ruesâyâ mâliktirler. Her küçük aşiret sefere teşebbüsden evvel reisini intihâb ediyor, muzafferiyet veya mağlubiyeti müteâkib reis de herkesle müsâvî oluyordu.

Muhârebe ne olduğunu bilmeyen kavimlerde şahs-ı vâhidin hükmü nüfûzu olamaz. Yirmi, yirmi dört kişilik kabileler teşkil ederek yaşayan Fülejeriyenlerin hiçbir reisi yoktur. Eskimolara da böyle bir fikir gelmemiştir. İlk defa sahillerine gelen bazı Avrupa gemilerinde taifenin

zâbitlerine karşı olan itâat ve inzibâtlarını gördükleri zaman hayret içinde kalmışlardır.

Muhârebe hükûmet-i ibtidâiyeyi tevlîd eden yegâne illet değildir. Lakin bir daha ilk muhârebelerinde intizâm ve inzibât sâyesinde dehşetli bir kuvvet vücûda geldiğini ve bu kuvvetin adede, galebeliğe nispetle müthiş olduğunu öğrenmişlerdi. Küçük ne kadar insan kümeleri ihtirâsât-ı vahşiyâne içinde parçalanmış, intizamsızlıktan dolayı mahvolub gitmiştir. Bir emre, bir fikre itâat lüzûmu en asi tabâyi' için bile tehlike karşısında zarûrîdir. Zâlim tecrübeler bunu ecdâdımıza lüzûmundan fazla öğretti. El-yevm Amerika krallarının o zalim istibdâdı bunun bir nişânesidir.

Muhârebe bütün hükûmet-i müstebidenin vâlididir; ancak muhârebedir ki nüfûz ve iktidârı tek bir adamın elleri arasına tevdi' eder. Roma'da umûmî bir tehlike diktatörlüğü çıkarmış ve tehlike zâil olunca Çiçinânus sapanının başına avdet etmiştir. Vaktiyle en âşık-ı hürriyet memleketlerde bile muhârebe tiranlar vücûda getirmiş; ve bunlar ibtidâ-yı emirde vatanın hâmi ve müdâfii sıfatıyla işe başlamışlardır. Taarruzdan kurtulan dehşetli bir düşman komşusunda istibdâdın doğmasına yardım eder. Cengâver kavimler-mevki-i coğrafisi hasebiyle-şekil ve meslek-i hükûmet olarak istibdâdı muhâfaza etmişlerdir. Vaktiyle düşman ordularının istilâsına açık ve dâhilî isyanlara ma'rûz hükûmet-i vâsia' hep müstebid idi. Arazisi küçük, hudutları dağlarla mahfûz olan memleketlerde bil'akis küçük cumhuriyetler teşkil etmişlerdir. Ezmîne-i kadîmede Yunan; ezmine-i cedidede İsviçre gibi müdâfaa edecek arazisi olmayan memleketler ahali istibdâd bilmezler. Bedevî Türkmenler de tek bir reise itâat fikrine karşı isyan ederler.

Muhârebeden sonra tevlîd değilse bile şekl-i devleti ta'yîn eden avâmilden biri de san'atdır. İlk servetleri vücûda getiren ve neticesi olarak insanlar arasında ilk müsâvâtsizliğe bâis olan san'atdır. İnsanların âlâtı bir parça tekemmülü müteâkib cemîât-ı ibtidâiyenin ağuşunda sanaât da tevessu' etdi. Erbâb-ı san'at, çalışkan zürrâ' ihtiyaçlarından fazla mahsûl vücûda getirdiler ve bu mahsûlden bey' u mübâdele suretiyle iktisâb-ı servet etdiler. İşte bu suretle meydana çıkan ashâb-ı servet kendilerine mahsûs bir san'at teşkil etdiler ve servetlerini fakîr ve harîs kitleye karşı muhâfaza ihtiyacında olduklarından kavânîn ve nizâmât, yani bir hükûmet teşkil ve te'sîs etdiler. Sanaât ve ticaretden doğan bu hükûmet bit-tabî' muhârebenin çıkardığı hükûmetin ruhuna mâlik olamazdı. Burada

nüfûz ve iktidar yalnız bir elde değil, tüccarlar da hâiz-i nüfûz. Mesela eski Venedik ve Felemenk Cumhuriyetleri bu nev' hükûmâtın numûneleridir. Esasen böyle bir hükûmet sırf muhârib bir hükûmetten pek farklı müessesât tevliid eder. Askerî bir hükümdârın âğuş-ı millette rakîbleri yokdur. Tîr gibi bir hükûmette ise tüccarlardan mürekkep bir sınıf-ı zâdegân hükümdârın kabasıdır. Binâen-aleyh hükümdâr bu sınıf-ı zâdegân tarafından hedef-i tazyîk u i'tisâf olan millete istinat edecekdir.

Üçüncü bir kuvvet de birtakım hurâfâta, i'tikâdât-ı bâtlaya iman ederek esâtirî ilâhların merâmlarını, arzularını tefsir eden, hiddetlerini dualarla güya teskîn eyleyen papasların ehemmiyetidir. Eskiden Mısırliler ve İbrânîlerde rehhâbin pek büyük roller oynamışlardır. Mısır'da fraunaya vefatından sonra taparlardı. Romülüs ve Romüs harb ma'bûdunun oğlu idi. El-yevm Çin imparatorunun, Sisam kralının da bu gibi unvan ve mevkileri vardır.

Vel-hâsıl kuvve-i siyasiyye bir tekâmül-i ictimâinin mahsûlüdür. Zuafa kavîlerin zebûnudur. Bu maddî bir kuvvet olduğu gibi bir kuvve-i diniyye ve ahlâkiyye yahud bir kuvve-i fikriyye hatta bazen bir kuvve-i iktisâdiyyedir. Marks kuvve-i siyasiyyenin âmil-i yegânesi olarak kuvve-i iktisâdiyyeyi kabûl ediyor ki doğru değildir. Maa-mâ-fih kuvve-i iktisâdiyye tarih-i müessesât sâyesinde pek büyük bir rol oynamışdır. Hükûmet-i siyasiyye dâimâ aynı sınıftan bir hâdise-i ictimâiyedir. En küçük cemiyâttan en büyük cemiyâta kadar yalnız bir fark-ı derece olup fark-ı tabiat yokdur. İnsanlar yek-diğerine teâvun-i ictimâî revâbıtı ile merbûtdur. İhtiyâcâtımız ancak bu teâvun sayesinde istifâ edilebilir. İhtiyâcât ve isti'dâdât yine muhtelif olduğundan taksîm-i âmâl itibariyle teâvun lâzımdır.

Vahşetten barbarlığa geçen ilk ecdâdımızın meslek-i ictimâileri kanun-ı tekâmül sâyesinde düçâr-ı ta'dîl olmuş ve birçok kabâil zarûrât-ı iklim ve icâbât-ı harbiye ile birleşerek millet denilen kitle hâsıl olmuşdur. Esâret-i zirâiyye ve derebeylik ile mağlûbîn artık kılıçtan geçirilmeyerek tarlalarda çalışdırılmaya başlanmış ve büyük sanâat büsbütün başka şerâit-i mevcudiyet getirmesi üzerine şu tarz-ı i'tiyad dahi ortadan gâib olmuşdur. İşte bu tekâmül akvâmı te'sîs ve rüesâyı da bir kral yapıyor; lakin krallar her şeyden evvel ordunun en büyük kumandanıdır. Mısırliler ve Asûrîlerin tarihi ile Avrupa akvâmının salnâmeleri buna delildir.

Bazı sosyologlara göre cemiyet bir hayat-ı hakîkiyyeye mâlikdir. Vicdân-ı eşhâsdan başka bir de vicdân-ı ictimâî vardır. Vaktiyle Eflatun ve Aristo cemiyeti büyük ve bir vücud zî-hayat, bin kafalı bir hayvan gibi telakki etmişlerdir. Zamanımızda ise Worms gibi muharririn cemiyâtın hakikaten zî-hayat olduğunu iddia etmektedirler. Diyorlar ki bunu isbât için bir taazzuvî idare eden kavânîn-i hayatiyyeyi tedkîk etmelidir. Bir vücûd-ı zî-hayatın en birinci tabiat-ı esâsiyyesi bütün ilm-i menâfi-i'l-a'zâ ulemasına nazaran aksâm-ı muhtelifesinin hey'et-i mecmûayı muhâfazaya çalışırlar. Bu muâvenetin şerâiti ikiye ircâ' olunabilir. Evvela: Aksâm-ı muhtelif arasında taksîm ve vezâif ve bu vezâifin husûsiyyeti. Saniyen: Bir gâyeye doğru onların teâvünü.

İşte bu şerâit bütün cemiyât-ı insaniyye ve hayvaniyyede mevcûtdur. Evvela her nerede taksîm ve vezâif yok ise orada taazzuv yokdur. Mesela bir kavim yığnında aksâm-ı muhtelif yek-diğerine benzer ve aynı tarzda hareket ederlerse bu muhtelif kavimler beyninde taksîm ve vezâif olmadığından yığın bir taazzuv değildir. Nitekim her biri bir hâl-i infirâd ve istiklâlde yaşayan bir hey'et-i beşeriye de bir cemiyet teşkil etmez; bu hal vahşettir.

Vezâif taksîm edilirse mesela bir nebâtın bir kısmı toprağa usâresini emer, diğer bir kısmı hava ile temâs sâyesinde teneffüs ederek onu tasfiye ederse taazzuv derhal başlar. Bunun gibi insanlar da mesâiyi yek-diğeri arasında taksîm ederek biri tarlaları eker, diğeri elbise diker, ötekiler de evleri yaparsa cemiyet de başlamış demektir. Milan Edward'a göre âlem-i iktisadda taksim-i a'mâl ne ise fizyoloji âleminde taksîm-i vezâif odur. Bu taksim gerek vücûd-ı zî-hayatın gerek cemiyât ve vezâif ve mesâi'nin husûsiyyetini icâb eder. Mesela midenin yaptığını kalb, kalbin yaptığını mide yapamaz. Şu halde hayatın tevessu' ve inkişâfı için taksîm ve vezâif keyfiyeti teâvün ile tazmîn edilmek zarûridir. Mesela dimağ bi-z-zât kendisini besleyemeyerek mide gıdasını tehyie ve kalbin de göndermesi icâb eder. Bunun gibi bir cemiyette de bazı adamların mesâlih-i umûmiyyeyi îfâ, bir kısmının da müdâfaa-ı milliyyeye bakmaları lâzımdır. İşte bu teâvün ve râbita hey'et-i mecmûanın muhâfazası için yapılan bir şeydir. Ve bu cihetle herkes diğerleriyle münâsebette hem vâsita ve hem de gâyedir. Çiftçi hâkime, hâkim çiftçiye hizmet eder. İşte bu sûretle vücûdun azâ-yı muhtelifesi birbirine yardım ediyor. Bu bir daire-i hayattır. Denilebilir ki bütün cemiyât-ı beşeriyyede her âile, her kavim böyle bir daire-i hayat teşkil eder.

Sâniyen: Spencer mevcûdât-ı zî-hayatın bünyesini tetkîk ederek üç nev' vazife îfâ eden üç büyük cihâz görüyor: Cihâz-ı hazmiyye, cümle-i asabiyye, cihâz-ı teneffüs. Devlet de böyledir. Bir kısım ihtiyâcât-ı gıdâiyyeyi tedârik etmeye çalışır. Diğerleri de devleti idare, münâsebât-ı hâriciyesine nezâret eder. Üçüncü sınıf-ı mutevassıta ise istihlâkât için mahsûlât tevzi' eder. Bu vücûd-ı beşerdeki deverân-ı dem cihâzına benzer. İşte görülüyor ki zirâat, hükûmet, ticaret aynıyle bir hayvanı idare eden başlıca üç uzva benziyor. Lâkin burada hâiz-i ehemmiyet bir nokta var: Bir devlet bu sûrette tensîk edilmekle onun zî-hayat olduğuna hükmedilebilir mi? Mesela saat, vapur makineleri de zî-hayat mevcûdâta benzer. Onlarda da aksâm-ı muhtelif arasında taksîm-i mesâî ve teâvün var; hatta çocuklar ve vahşiler bunların canlı olduğuna inanırlar. Bî-hayat bir makineyi zî-hayat makineden tefrîk eden şey nedir? Leibnich der ki: "Ağaç veya demirden yapılmış müteharrik bir makinede bi-z-zât bir taazzuv olmadığı halde mevcûdât-ı zî-hayatın hepsi ayrı ayrı bir taazzuv ve sahib-i hayattır. Her âlem-i zî-hayat derecât-ı muhtelifede binlerce zî-hayat âlemi câmi'dir." Virhau, Claude Bernard her hayvanın daha ibtidâî birçok hayvanatdan mürekkebe olduğunu isbât etmişlerdir. Vücûdumuzda hayatlarını kanımızdan alan ve birer hayat-ı zâtiye mâlik olan birçok mahlûkât mevcûddur. Bu mini mini mahlûkâtın da kendilerine hâs isti'dâdâtı, ihtirâsâtı, hastalıkları, hareketleri vardır. Kurtları ikiye böldüğümüz halde yaşamakta devam ediyorlar. Vakiâ büyük hayvanâtda hâl böyle değilse de bu hayvanatta da bazı aksâm mesela tırnaklar, saçlar vücûdun ölümünden sonra da bir müddet yaşamakta devam ediyor. Mesela bir insan öldükten sonra da saçları uzuyor. Demek orada bir hayat vardır. Bir farenin üzerine birçok farekuyrukları hatta bir fare bile yetiştirmek ve böylece hepsini bir arada yaşatmak kâbilidir.

Bugün henüz vicdân-ı eşhâsın hâricinde bir de vicdân-ı ictimâî olduğunu isbât edilemediği gibi a'zâ-yı beşerin hâricinde bir taazzuv-ı ictimâî de gösterilemez. Bütün bu şeyleri mukâyese, istiâre kabilden zikir ve irâe edemiyoruz. Fakat bî-şübhe âlem-i ictimâînin de kavânîn-i kâinât gibi kanunları var: Evvela bütün hey'et-i devletin kâffe-i eczâsı birbirine merbût olduğundan birine yapılacak şeyden diğerleri de derhal müteessir olur. Binâen-aleyh vâzı-ı kanunlar bir hekîm gibi sâhib-i ihtiyât ve basîret olmalıdırlar. Bir hastalığa devâ-sâz olayım derken başka bir noktada daha büyük tevli'd etmek ihtimâli her zaman mevcuttur. İlm-i cemiyet bir cihetten de tarafdâr-ı inkılâb görünüyor. Çünkü istikbâl daha mükemmel

hayat-ı ictimâîye eşkâline mâliktir. Diğer cihetten de muhafazakârdır. Bir kavmin mazisinin, sıfat-ı mümeyyizesinin, an'anâtının nazar-ı dikkate alınmasını ve peyderpey ıslâhât ve ta'dilât icrâ edilmesini tavsiye eder. Filhakîka bir milletin terakki edebilmesi için ibtidâ-yı emirde değişmesi lâzımdır. Derecât-ı medeniyye bir sûret-i tedriciyede irtikâsı evsâf-ı cedîde iktisâbına ve binâen-aleyh tedricen tebeddül etmesine vâ-bestedir. Lâkin kâbiliyyet-ı tebeddül ve rûkn-i terakki olmakla beraber sebât u karar da elzemdır. Vahşetden kurtulmak, tabakât-ı medeniyet üzerinde yükselebilmek için bir millet ibtidâ-yı emirde kavânîn-i sâbite ve katıya katlanmalıdır. Demek ki bir kavimde tevassu'-ı medeniyetin şerâit-i esâsiyyesi muzâaf ve zâhiren birbirine mütebâyındır. Çünkü bir kavim efkâr, müessesât ve an'anâtında hem sebât, karar ve hem de kararsızlık gibi iki haslete mâlik olmalıdır. Bu iki tabiat arasında doğru bir muvâzene olup bunu muhafaza edebilmek pek müşkildir. Bu muammayı pek az akvâm halle muvaffak olmuştur. Eüer bir müddet zarfında müessesât ve âdâtda sebât pek medîd olursa millet Çin hükümeti gibi terakkiye doğru tekâmülünde tevakkuf eder; bil'akis tebeddül ve tahavvul pek serî olursa kuvve-i's-sâkiye ve rabtiyeyi gâib edip derhal dağılır.

İstî'dâd, tebeddül-i şerâit, mevcûdiyyet-i hâriciyyeye uymak melekesinden başka bir şey değildir. Vaktiyle insanların tarz-ı cereyân-ı hayat hemen her yerde bir olduğundan mecbûriyyet-i tebeddül ve bu istî'dâdın tevellüdü pek ağır oldu. Bazı akvâm-ı kadîme tarz-ı hayatlarını asırlardan beri değiştirmek lüzûmunu asla hissetmediler. Çünkü dâimâ kendileri gibi vahşilerle münâsebetde bulduklarından hiçbir şey onlarda değişmeğe, yani terakkiye terğîb u teşvîk etmiyordu. Fikr-i taklidleri dâimâ aynı modellere tâbi idi. Akvâm-ı kadîmede âdâtn hemen gayr-ı kâbil-i tebdîl bir hâle girmesi müdâfaa ve muhafaza zarûretindedir. Eskiden hiç kimse şahıs ile iştiğal etmiyordu. Tek başına mevcûdiyeti gayr-ı kâbil olduğundan menfaat-i umûmiyye nâmına fedası pek tabîi görünüyordu. Ezmîne-i mütekaddimedeki hürriyet-i şahsiye bir hülya olup efkâr-ı müfrita ashâbı bile bunu düşünemiyordu. Birçok hayal-perestlerin hürriyete numûne olarak aldıkları Yunan cumhuriyetlerinde efrât öyle bir şebeke-i nizâmât altında mahbûs edilir ki bugün bizim için tahammül-fersâdır. Ne hürriyet-i mezhebiye ne de hürriyet-i terbiye kabul edilmişti. Hatta Ispartalıları bir yemek listesi bile tertîb etmek hakkına mâlik olmayıp umûmî sofralarda taam etmeğe mecbûr idiler. Medeniyyât-ı ibtidâiyede Sokrat gibi müceddidler dâimâ bir düşman gibi telakki edilmiş ve bütün millet

aleyhine kıyam ederek ölümünü istemiştir! Hârici düşmanlar tarafından dâimâ taht-ı tehlide olan akvâmda böyle bir tensikâtın lüzûmu suhûletle anlaşılır. Eskiden sebât u kabiliyet-i tebeddül beynindeki muvâzeneyi hüsn-i muhafazaya en iyi muvaffak olan Romalılardır. Fütûhât Roma'yı dâimâ ecânib ile münâsebetde bulunduruyordu. Binâen-aleyh vukûa' gelen şerâit-i cedîde müessesâtını ta'dile hizmet etti. Roma'nın en parlak devreleri bu muvâzeneyi muhâfaza ettiği ezmineye mütesâdifdir.

Zamanımızda keşfiyyât-ı ilmiye ve sanâiyye, münâkale-i mıkânâtısiyye-i efkâr-ı medeniyât-ı muhtelif arasında temaslar neticesi olarak şerâit-i mevcûdiyyet-i tebeddülât-ı şedîdeye marûz kaldığından güzel bir muvâzeneye pek az tesâdüf olunuyor. Hüküm-fermâ olan tebeddüldür ki bu da sık sık ihtilâlâta intâc etmektedir. Bu iki muhtelif şeyi Romalılar derecesinde hâl-i muvâzenede muhâfaza eden yegâne millet İngilizlerdir. Yalnız İngilizlerdir ki asırlardan beri müessesât-ı siyasiye ve ictimâiyyelerini bir sûret-i muntazamada ihtilâlsiz ıslâh ediyorlar. İngiltere'deki serbestî ve hürriyet ne Kurumwell'in ne de 1249 Cumhuriyet tarafdarının eseridir; bu bütün milletin, İngilizliğin kendi tarihinden tevellüd etmiştir. İngiltere bu mehîb uzmet ve kudretini kabiliyet-i tahavvül ile sebât u devam beynindeki muvâzene-i âkilânesine medyûndur. Binâen-aleyh bir kavim hem suhûletle değişemeyecek derecede âdât ve ahlâk-ı metîneye ve hem de bir sûreti tarihiyyede değişebilecek derecede elastikiyeti hâiz âdâta mâlik olmalıdır. Tarih, bu müşkül muammayı halledemeyen akvâmın enkazıyla doludur.

Cemiyetin tabiat-ı esâsiyesinden çıkan diğer büyük bir neticede tekâmülün ihtilâle tefevvüküdür. Fakat bazen bir uzuv dûçâr olduğu hastalıktan ancak bir inkilâb ile mesela bir buhran, halaskâr bir humma ile kurtulabilir ki şu sûretde ihtilâl lâzımdır. Tekâmül kâide-i umûmiyye, ihtilâl ise istisnâdır. Meşrû' bir ihtilâl ancak umûmun efkâr u âmâline muvâfık olandır. Bu hissiyyât-ı milliyenin tuğyânıdır. İhtilâl her nereden gelirse bir tebeddül-i esâsiyye delâlet eder. İslâhât-ı hukukun bir tevessu'-ı tabiisidir. İhtilâl ise bir hareket-i ihtirâsât, bir tarz-ı gayr-ı tabii olup elâm ve fecâyî'le muhâtdır. İhtilâl mühlik bir buhrandır. Eğer ıslâhât vakt ve zamanıyla yapılmayacak olursa hastalık vücûd-ı ictimâinin her tarafını peyderpey istilâ edip bu sûretle ihtilâl de hazırlanmış olur. Tevessu' ve inkişâf tabii husûkü gayr-ı mümkün bir hale getirilmiş ise pek çok müddet taht-ı tazyîk altında kalmış olan hayat-ı ictimâiyye kendisini boğmaya çalışan kuvvâtın kâffesini def'aten kırarak şiddetle tuğyân eder. İhtilâl bir

uknûm değil bir hâdisedir. Eğer şekl-i hükûmet hâl ve mevki' ve âmâl millete mütebâyin ve muhâlif ise milletin teskîn-i ızdırâbâtı için başka hiçbir vâsıtâ-ı meşrûa' olmaz ise, yani gayr-ı kâbil-i tahammül bir dereceye gelen şu halden kurtulmak için şiddet isti'mâli zarûrî olursa bi-t-tab' ihtilâl zühur eder. İşte bunun için vakt u zamanında ıslâhât-ı lâzime yapılmalıdır. İhtilâl artık başka türlü kendisini kurtaramayacak olan bir vücûdun, ıslâhât hakkında her türlü ümidi gayb ettiği kuvvetli bir milletin hakk-ı meşrûu ve tabiîsidir. Binâen-aleyh Felemenklilerin İspanyollara, İngilizlerin Astruvartlara, Almanların Napolyon'a, İtalyanların Avusturya'ya karşı ihtilâlleri muhik ve meşrûdur.

İhtilâl ekseriya feverân eden bir volkan, gayr-ı kâbil-i mukâvemet bir kasırga gibidir. Bu yavaş yavaş hazırlanır, fikr-i cedîd evvela birkaç kişiyi ve sonra bütün bir sınıf halkı celb eder. İhtirâsât peyderpey canlanır, tebeddül arzusu umûmî olur, bu merâret yavaş yavaş sessiz bir hiddete munkâib olur. İşte bu esnâda zaten iştiâle müheyâ bir hale gelmiş olan kitle-i nâsı ufak bir şerâre birden parlatıverir.

Ricâl-i devlet ihtilâle evvela ıslâhât-ı lâzime icrâsıyla mâni' olmaya ve vukûu takdirinde onu idare ederek hemen önünü almaya gayret etmelidir. İhtilâl halinde bir devletde emniyet mefkûddür. İhtirâsât bu esnada her dakikada bir cereyanını tebdîl eder. Tarih bu esnada ekseriya envâ-ı cinayet ve fecâyî'le meşhûndur. Bir memlekette itibar-ı umûmîyi ihtilâl dâimâ rahne-dâr eder. Kararsızlık bütün korkuları ikaz eder, emniyet münselib olur, ticaret ve sanâyi' durur, ameleler işsiz kalır. Hulasa bütün menâfî' taht-ı tehlikede kalır. Bu cihetle siyâsiyyûn rûh-ı zamanı evvelden keşf ederek ihtilâle sebebiyet vermeden arzu-yu umûmîye muvâfık bir tarz idare te'sîs ve ta'kîb etmelidirler. Şurası da hâiz-i ehemmiyettir ki ihtiyarlar efkâr-ı cedîdeye gençler kadar munis olamazlar; ekânim-i cedîdeye tevfi'k-i hareket edecek derecede ne kuvvet ve ne de mahârete mâlikdirler. Fizyoloji ilmine göre cereyân-ı asabî tarik-i cedîdeden zahmetle dolaşır ve tarik-i mu'tâdeye daha suhûletle geçer. Yeni bir fikri genç kolaylıkla zabtederken ihtiyar onu anlamak için birkaç misli kuvvet sarfına muhtaçtır. İ'tiyâdlardan ayrılmak onlar için pek zahmetlidir. Cümle-i asabiyeleri ekseriya mukâvemetle galebe edecek derece-i kâfiyede harekât ve teşvîkât hâsıl edemez.

Rûh-ı zaman ezmine-i muhtelifenin tabiat-ı esâsiye ve temâyülâtında mer'idir. Tarihin büyük devirleri rûh-ı zamanın hatût-ı azîmesidir. Efkar-ı cedîde ufk-ı beşeriyette semâdaki yıldızlar gibi yükselib iner. Vaktiyle pek

kuvvetli ve fermân-fermâ olan bir fikir bil'ahire lâ-kaydiden başka bir şey bulamaz. Mesela bir zaman Ehl-i Salib muhârebâtından dolayı bütün Avrupa'nın harekete geldiğini sonra da bu heyecanın mürûr-ı zamanla dûçâr-ı za'f olarak söndüğünü görüyoruz.

Bir asır sonra Rönesans ve Reform geliyor. Bunu aksü'l-amel ta'kîb ediyor. Vel-hâsıl her devrin böyle kendine mahsûs efkâr u temâyülâtı vardır. Ve her şey vaktinde yapılabilir. Napolyon'un isti'dâdı mesela restorasyon devrinde inkişâf edemezdi. Zaman yükselttiği kuvvetleri mahv ve kuvvâ-yı gayr-ı malûmeyi îkâz eder. İkbâl rüzgârla tebeddül eder gibidir, eskileri sönüb dâimâ yeni yeni ümidler meydana çıkar. Rûh-ı zaman bir noktada kalmayarak geniş mevce'leriyle her tarafa yayılır. Cereyânları rüzgârlar gibi her noktaya teveccüh eder. Rûh-ı zaman akvâma hayat-bahş olarak onları canlandırır. Hareketi esrarla meşhûndur. O bize teneffüs edilen hava gibi nüfûz eder. Bazen de bir hastalığa benzer. Rûh-ı zaman bil'hâssa kitle-i nâsı tahrik ve büyük şehirlerde patlar, köylerde cereyânı o kadar kuvvetli olmaz.

İşte siyâsiyyûnun vazifesi: Evvela zamanın icâbâtını, tabiat-ı esâsiyyesini tedkîk etmektir. Vaktini bilmek, vakt-i münâsibi yakalamak dâimâ iyidir. Bir şeyi vaktinden evvel veya geç yapmak muvaffakiyetsizliğe bâdî olur. Ricâl-i devlet rûh-ı zamanın kıymetini asla unutmamalıdır. Bu nazar-ı dikkate alınmaya şâyân bir kuvvettir. Siyâsiyyûn akvâmı sevk u idare etmek gibi bir vazife-i mühimme ve dakîke der-uhde etmiş olduklarından dâimâ emîn ve mâhir bir kılavuz gibi rüzgârların vezânını, dalgaların ittisâ'ını bilmeğe, gözetmeğe mecbûrdurlar. Aksi sûrette dalgalar küçük bir delikten girüb seline-i devleti istîlâ ederek batırabilir. Siyâsiyyûnun vazife-i hukûkiyyesi zamanın efkâr-ı cedîdesini vaktinde tatbîke çalışmaktır.▽

SÖZLÜK

a'sâr: asırlar.	merâret: acılık.
bâdî: sebep.	muvakkat: geçici.
bî-hayat: cansız.	müheyyâ: amade.
devâ-sâz: çare bulan.	münselib: kalmamış.
ekâlim: iklimler.	nâfiz: delen, delip geçen.
fermân-fermâ: hükmü geçen; fermanı,	sınıf-ı mutevassita: orta sınıf.
emri yürüten.	sibâ: yırtıcı hayvanlar.
fie: cemaat, bölük.	şerâre: kıvılcım.
î'tisâf: yolsuzluk etme.	şübühât: şüpheler.
ifrat: aşırı.	taazzuv: organlaşma.
istihlâk: tüketme.	tahammülfersâ: tahammülü yıpratan
iştîâl: tutuşma.	tehyie: hazırlama.
ittisâ': bollaşma, genişleme.	tensîk: düzenleme.
kurûn-ı vustâ: orta çağ.	tensîkât: eksiltme.
mevce': dalga.	tevessu': genişleme.
medîd: uzun.	vâ-beste: ...e bağlı.
meşhûn: dolu.	vâzı'-ı kanun: kanun koyan.
	zî-hayat: canlı.

